

الزامات تحول از بانکداری بدون ربا به بانکداری اسلامی

مریم وحیدی تورچی

دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران Maryamvt@yahoo.com

فرشته خاکی

دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

چکیده

بانکها با در اختیار داشتن بخش عمده‌ای از پول کشور، نقش بسیار مهمی در اقتصاد جامعه بازی می‌کنند و به واسطه این نقش حساس، دولت‌ها با نظارت بر بانکها از آنها بعنوان اهرم نیرومندی در نیل به اهداف و برنامه‌های اقتصادی خود استفاده می‌نمایند. در نظام‌های کنونی جهان، فعالیت اکثر بانکها ربوی است و حتی در غالب کشورهای اسلامی نیز وضع به همین قرار است. پس از پیروزی انقلاب، لزوم استقرار نظام اقتصاد اسلامی بعنوان یکی از ضرورت‌های اساسی کشور مطرح شد تا با حذف ربا از سیستم بانکی، بنیان یک اقتصاد توحیدی مبتنی بر قسط و عدل گذارده شود. واقعیت این است که نظام بانکداری کشور هنوز در میانه راه قرار دارد، به این معناکه قوانین بانکداری کشور به لحاظ فقهی منطبق بر قوانین شرع مقدس اسلام هستند، لیکن به دلیل مشکلاتی که این نظام در ابعاد نظری و اجرایی داشته، نتوانست رشد اقتصادی را برای کشور به ارمغان آورد. توسعه خدمات و ابزارهای جدید، فناوریهای نوین و بخصوص فقدان فرصت‌های سرمایه‌گذاری انتفاعی از دیگر چالش‌های بانکداری اسلامی است که برای رقابت در عرصه بین‌الملل کار را دشوار ساخته است.

در این مقاله ضمن مرور الزامات بانکداری اسلامی، به بررسی نحوه اجرای آن در کشور پرداخته و ابهاماتی که مورد نقد کارشناسان قرار گرفته و راهکارهای برون رفت از آن با تطبیق با احکام شریعت مورد کنکاش قرار می‌گیرند، به طور حتم ریشه‌یابی علت عدم تحقق کامل بانکداری اسلامی در کشور، می‌تواند راهگشایی برای تصمیم‌های آینده به منظور دستیابی به اقتصاد اسلامی باشد.

واژه‌های کلیدی: بانکداری اسلامی، قانون عملیات بانکی، اصول فقهی، رشد اقتصادی

مقدمه

یکی از موضوعات مهم و بحث برانگیز در نظام اقتصادی ایران اسلامی مربوط به جایگاه و نقش بانک می باشد. هرچند در شهریور ۱۳۶۲ قانون بانکداری اسلامی به تصویب رسیده است و در حال حاضر به لحاظ حقوقی عملیات بانکی در چارچوب عقود اسلامی اعم از مضاربه، مزارعه، مشارکت مدنی، جعاله، فروش اقساطی و... صورت می پذیرد، لیکن درعمل با تعیین نرخ بهره (بنام نرخ سود) بانکداری مشابه بانکداری در اقتصاد متعارف (نظام سرمایه داری)، به شکل ربوی می باشد. به همین منظور ضمن تحلیل نظام بانکی در اقتصاد متعارف، مکانیسم اجرای نظام بانکداری اسلامی نیز می بایست مورد بررسی قرار گیرد.

براساس اصول علم اقتصاد کلان، شرط تعادل اقتصادی حتی در ساده ترین مدل، تبدیل پس انداز به سرمایه گذاری برنامه ریزی شده است. در واقع فلسفه وجودی بانک بعنوان مصداق عینی بازار پول، جمع آوری پس انداز و تبدیل آن به سرمایه گذاری است. بنابراین هر نهاد مالی که پس انداز را جمع آوری ولی آنرا بجای سرمایه گذاری تبدیل به مخارج مصرفی^۱ نماید نه تنها از دیدگاه علمی بانک تلقی نمی گردد بلکه وجود چنین نهادی منجر به عدم تعادل اقتصادی خواهد شد چرا که بدلیل افزایش طرف تقاضای اقتصاد سبب بروز تشدید تورم خواهد گردید. بدیهی است در اینصورت علاوه بر ایجاد تعادل^۲، بدلیل افزایش سرمایه گذاری براساس پس اندازهای موجود، طرف عرضه اقتصاد تحریک شده و با تقویت نظام تولیدی هم امکان کاهش بیکاری و هم کاهش تورم میسر می گردد.

نرخ بهره به عنوان نبض عملکرد اقتصادی همواره در مرکز توجه فعالیت‌های اقتصادی بوده است. این نرخ در نظام‌های پولی متکی بر بانکداری رایج در اقتصادهای آزاد در قالب عرضه و تقاضا برای منابع مالی قابل استقراض و سیاست‌های بانک مرکزی تعیین می‌گردد. ایجاد رشد اقتصادی و کنترل تورم همواره به عنوان مهمترین اهداف، مدنظر سیاست‌گذاران پولی بوده و در این راستا، تلاش می‌شود به طرق مختلف از جمله تعیین نرخ‌های بهره منطقی و معقول، به اهداف مورد نظر برسند.

در کشور ما با اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا و معرفی عقود با بازدهی ثابت و مشارکتی، تعیین نرخ‌های سود بانکی به عهده شورای پول و اعتبار است. با توجه به قوانین پولی و بانکی کشور شورای پول و اعتبار هر ساله نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات اعطایی را تعیین می‌کند. همچنین شورای مذکور سهم تسهیلات اعطایی به هر یک از بخش‌های اقتصادی را نیز مشخص می‌نماید. اما نکته مهم به صحت استناد به تورم جهت تعیین نرخ‌های سود بانکی در نظام بانکداری اسلامی بر می‌گردد، که محل شک و تردید است. زیرا در نظام بانکداری اسلامی (بدون ربا) نرخ‌های سود صرفاً باید بر اساس عملکرد بخش حقیقی اقتصاد و بازدهی سرمایه در بخش‌ها (و نه نرخ تورم) تعیین شود.

با توجه به تغییرات به وجود آمده در نظام پولی دنیا و تغییرات ماهوی در نظام پولی ایران پس از انقلاب، لزوم بازنگری اساسی در قانون پولی و بانکی کشور کاملاً محرز است. بررسی و به روز نمودن قوانین پولی و بانکی، نیازمند تحقیق و

¹ cost

² SI Balance

بررسی جامع در حوزه‌های مختلف پولی می‌باشد، لیکن برای روشن شدن لزوم بازنگری در این قانون ابتدا می‌بایست کاستی‌ها، ضعف‌ها و کمبودهای این قانون برای شرایط فعلی مشخص و سپس با ارائه راهکارهای اجرایی مورد نقد جامع توسط کارشناسان قرار گیرد.

سیستم بانکداری کشور

در حال حاضر سه ساختار بانکی در کشورهای اسلامی مورد استفاده قرار می‌گیرد، تعدادی از کشورها از نظام بانکداری ربوی استفاده می‌کنند، در تعدادی دیگر مانند ایران و پاکستان قوانین جامعی تدوین و تصویب شده تا نظام بانکی در جهت نظام بانکداری بدون ربا حرکت کند و در این میان کشورهای دیگری هم هستند که هر دو نظام را بکار می‌گیرند.

تصویب و اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا با فاصله اندکی پس از پیروزی انقلاب اسلامی و حذف ربا از سیستم بانکی، موفقیت بزرگی برای طراحان قانون و مسئولان بانکی وقت به حساب می‌آید، لیکن با گذشت بیش از سه دهه از اجرای این قانون، مناسب است با استفاده از تجربیات نظام بانکی ایران و سایر بانک‌های بدون ربا، قانون عملیات بانکی بدون ربا مورد نقد و بررسی قرار گیرد.

نظام بانکی ایران از سال ۱۳۵۸ طی دوره انتقالی سه ساله به سمت بانکداری بدون ربا تبدیل و به بانکها اجازه داده شد برای سپرده‌های مدت دار بر اساس سود بانکی و میزان سپرده، بازدهی در نظر گرفته شود. {۹}

بانکداری اسلامی ممکن است واژه‌ای آشنا به ذهن باشد ولی واقعیت این است که معنا و مفهوم و حدود و ثغور آن تبیین و روشن نگشته است. از زمانی که بانک و بانکداری در کشورهای مختلف و به ویژه کشورهای اسلامی شکل و رونق گرفت با توجه به ایرادات اساسی که نظام بانکداری از نظر شرعی داشت و فرقه‌ای مختلف مسلمان بر آن اتفاق نظر داشتند

بانکداری غیر ربوی، محلی برای تجمیع منابع پس انداز کنندگان و سرمایه‌گذاران است به طوری که این سرمایه‌ها در امور مختلف به قصد انتفاع در چارچوب موازین اسلامی و نظام‌های پولی و اعتباری براساس تفاهم قبلی بین طرفین به کار گرفته شوند. اگر چه سیستم بانکداری بدون ربا تفاوت‌های اساسی با بانکداری متعارف دارد ولی تفاوت اصلی در این دو نظام، مربوط به نحوه‌ی مدیریت ریسک و توزیع ریسک میان بانک و مشتری است

قانون بانکداری فعلی از نظر تئوری درست است ولی نگرانی از آن جهت است که در عمل و اجرا این قانون رعایت نمی‌شود، در این راستا مطالعات گسترده‌ای روی انتقادهایی که از زمان اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا، از سوی محققان و صاحب‌نظران مطرح شده بود صورت گرفت، از جمله اشکالات و انتقادهای اساسی می‌توان به عدم ارائه تعریفی روشن و کاربردی از نظام بانکی و تبیین قلمرو شمول قانون، متأثر شدن قانون از شرایط اقتصادی اول انقلاب به‌ویژه از نگرش دولتی بودن بانک‌ها، عدم قابلیت قانون برای طراحی الگوهای متناسب با انواع مؤسسات اعتباری بانکی و غیربانکی، عدم جامعیت و نارسایی قانون نسبت به اهداف و سلیقه‌های سپرده‌گذاران، عدم جامعیت و نارسایی

قانون نسبت به اهداف و سلیقه‌های متقاضیان تسهیلات، عدم جامعیت و نارسایی ابزارهای سیاست پولی استفاده شده در قانون، فقدان راه‌کار مناسب برای مواجهه با مطالبات معوقه، فقدان راه‌کار ارتباطی بانک‌ها و سایر مؤسسات اعتباری غیربانکی ایران با بانک‌های بدون ربا و متعارف دنیا، فقدان راه‌کار مناسب برای نظارت و کنترل شرعی فعالیت بانک‌ها و سایر مؤسسات اعتباری غیربانکی و فقدان راه‌کار مناسب برای تحقیق و توسعه بانکداری بدون ربا، اشاره کرد. {۱۲}

روشن است که این اشکالات از یک سنخ نبوده و برای حل آن‌ها نیز تدابیر و راه‌حل‌های متفاوت، لازم است. یکی از اشکالات و نارسایی‌های قانون عملیات بانکی بدون ربا، عدم ارائه تعریفی روشن و کاربردی از نظام بانکی و تبیین قلمرو شمول قانون است، همیشه یک قانون مناسب بایستی از جهت قلمرو شمول قانون روشن و گویا باشد، اما این ویژگی در قانون فعلی رعایت نشده است.

اهمیت ارائه راهکارهای اجرایی و موثر در توسعه بانکداری اسلامی به حدی است که اکثر قریب به اتفاق بانکهای دولتی، خصوصی و حتی مؤسسات مالی و اعتباری، واحدهای پژوهشی و مراکز مطالعاتی گسترده‌ای از زبده ترین کارشناسان را برای تحقیق و بررسی در این خصوص ایجاد نموده اند.

بانکداری بدون ربا

این قانون در شهریور ماه ۱۳۶۲ بعد از تصویب مجلس شورای اسلامی به تأیید شورای نگهبان رسید و عدم مغایرت قانون با احکام اسلام توسط آنان تأیید شد. افزون بر آن، مطالعه‌ی موردی معاملات بانکی حکایت از تطبیق آنها با فتاوی مراجع بزرگوار تقلید از جمله حضرت امام خمینی قدس سره (موسویان، ۱۳۸۳، ۱۱۳) و مقام معظم رهبری دارد. (استفتاء از مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳)

قانون عملیات بانکداری بدون ربا، تعریفی از بانک ارائه نمی‌کند و جایگاه بانک را به صورت مؤسسه‌ای خاص از مؤسسات پولی و مالی تبیین نمی‌نماید. اما با مطالعه‌ی مواد مربوط به اهداف و وظایف نظام بانکی و مواد مربوط به تجهیز و تخصیص منابع، می‌توان دیدگاه قانون گذار درباره‌ی بانک را به دست آورد.

بانکداری بدون ربا به دلیل وظیفه واسطه‌گری و وکالتی که از ناحیه سپرده‌گذاران، در به کارگیری سپرده آنان در قالب عقود اسلامی دارد، به طور طبیعی در بخش حقیقی اقتصاد وارد می‌شود، و به منظور انتخاب پروژه‌های سودآور و مفید، و همچنین اعطای تسهیلات به کسانی که اطمینان بیشتری به کارآیی آنها وجود دارد، نیازمند به کارشناس و متخصصان زیادی است، تا ضمن شناسایی پروژه‌های مفید و سودآور، پروژه‌هایی را هم که برای آنها تقاضای تسهیلات شده، مورد ارزیابی قرار دهند.

از بررسی این مواد می‌توان دریافت که قانون گذار، بانک را مؤسسه‌ای گسترده و جامع می‌پندارد، به وجهی که در قسمتی از آن به امور خیریه جذب و اعطای قرض الحسنه می‌پردازند، در قسمتی دیگر همانند مؤسسات بخت‌آزمایی مشغول قرعه‌کشی و اعطای جوایز میلیونی برای برندگان خوش‌شانس هستند، در قسمتی دیگر همانند بازار بورس و

شرکت‌های سرمایه‌گذاری به خرید و فروش اوراق سهام (مشارکت حقوقی)، مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری مستقیم می‌پردازند و در قسمتی دیگر به مبادلات مالی مدت‌دار و تنزیل اسناد بدهی مشغولند.

به عبارت دیگر، از دیدگاه قانون گذار، بانک هم‌هی فعالیت‌های مربوط به هم‌هی مؤسسات پولی و مالی را انجام می‌دهد. حاکمیت چنین دیدگاهی باعث شده است که انتظارات مختلف، متنوع و در مواردی متناقض از بانک، در جامعه و حتی در میان مسئولان به وجود آید. این در حالی است که در هر نظام اقتصادی، بانک، با تعریف و جایگاه خاص خود، مشتریان و نیازهای مشخصی را جواب می‌دهد.

نبود تعریف روشن از بانک و عدم ارائه‌ی الگویی جامع و گسترده، آفات زیر را به همراه دارد:

الف - صوری شدن معاملات و بی‌توجهی به عمق تعالیم اقتصادی اسلام؛

ب - سطحی شدن ابزارها و بی‌توجهی به ابزارهای تخصصی و قوی بانکی؛

ج - ورود در عرصه‌های غیرکارشناسی و هدر دادن منابع بانک و سپرده‌گذاران؛

د - ناکارآمدی در تحقق اهداف نظام بانکی و بدنام کردن الگوی بانکداری بدون ربا در مقابل بانکداری ربوی

در حالی که اگر قانون بانکداری بدون ربا با تعریف بانک و تعیین جایگاه مشخصی برای آن، فعالیت‌های خاص و تخصصی برعهده‌ی آن می‌گذاشت، امروزه شاهد عمق و غنای بیشتر در فعالیت‌های بانکی بودیم. {۸}

ایرادات بانکداری بدون ربا

بیش از یک ربع قرن از اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا می‌گذرد، ابتدا قرار بود این قانون برای مدت کوتاهی بصورت آزمایشی اجرا گردد و پس از شناخت نقاط ضعف و قوت، نسبت به طراحی و اصلاح آن اقدام شود، ولی این مهم اجرا نگردید.

یکی از مشخصه‌های بانکداری بدون ربا، عدم پرداخت سود معین و یا دریافت آن از متقاضیان می‌باشد؛ ولی بانکداری کنونی در این جهت حرکت ننموده، و در قراردادهایی که طرفین (بانک و متقاضی تسهیلات) باید در سود و زیان شریک باشند، تنها بانک در سود شریک می‌گردد، و با صورت سازی و ضمیمه نمودن قراردادها و یا تعهداتی دیگر، زیان را از دوش خود برمی‌دارد، که این عمل باعث تصور ربوی بودن معاملات، و بعضاً باعث بطلان معاملات می‌گردد.

صورت‌سازی تسهیلات، در قالب سایر عقود اسلامی، همچون مضاربه و فروش اقساطی و... نیز به صورتی چشمگیری ملاحظه می‌گردد؛ به عنوان مثال: در مورد مضاربه، بانکها به گونه‌ای با متقاضیان، قرارداد می‌بندند، که تنها در سود آن سهیم گردند و زیان متوجه متقاضی گردد و در محاسبه میزان سود نیز درصد مشخصی را از ابتدا در نظر می‌گیرند، که در پایان عمل مضاربه، به همراه اصل مبلغ اعطایی، از متقاضی دریافت می‌کنند، و مطالبه فاکتورهای خرید و فروش از آنان، چیزی نیست جز صحنه‌سازی و صورت‌سازی در قالب این عقد. از نقطه نظر کارگزاران بانک نیز این نکته مشهود است که اکثر فاکتورها صوری بوده، و بدون انجام هرگونه معامله‌ای صادر شده‌اند، و کارگزاران و مسؤولین بانک به این امر توجهی نمی‌نمایند.

بانکها در ازای تسهیلاتی که در اختیار متقاضیان قرار می‌دهند، بر اساس نرخ مشخصی، مبلغی به عنوان سود (نقد و یاطی اقساط مشخصی) از آنان دریافت می‌نمایند، که این مبالغ در بانکداری ربوی نیز تحت عنوان بهره، با مکانیزم خاصی از دریافت کنندگان تسهیلات، دریافت می‌گردد.

میزان سودی که در بانکداری کنونی دریافت می‌گردد، در مقایسه با بهره‌ای که متقاضیان تسهیلات در بانکداری ربوی پرداخت می‌نمایند، تفاوت چشمگیری ننموده، و دریافت کنندگان تسهیلات، از پرداخت سود و میزان آن، ابراز نگرانی نمی‌کنند. در کنار این هزینه، تنها هزینه‌های جنبی از جهت قانونی و احکام ویژه اسلامی قابل توجه و بررسی می‌باشند و در بخش راه حلها، بتفصیل درباره آن بحث می‌گردد.

تنظیم قانون عملیات بانکی بدون ربای ایران، در زمانی انجام گرفت که این نوع از بانکداری، چه در عرصه نظری و چه در عرصه عملی، دوره طفولیت خود را می‌گذراند و در خیلی از ابعاد بانکداری به‌ویژه در مباحث بانک مرکزی و سیاست‌های پولی و ابزارهای آن، کار تحقیقی زیادی صورت نگرفته بود، در نتیجه طراحان قانون عملیات بانکی بدون ربا، از باب احتیاط برخی از ابزارهای مشروع، چون تغییر در نرخ سپرده قانونی، تغییر در نرخ تنزیل مجدد و عملیات بازار باز (از طریق ابزارهای مالی اسلامی) را کنار گذاشته و به ابزارهایی روی آوردند که اولاً از جهت مفهوم ابهام داشته و ثانیاً کارایی لازم را نیز ندارند. این در حالی است که در سایه مطالعات جدید بانکداری و مالیه اسلامی می‌توان از ابزارهای بیشتر و کاراتری استفاده کرد که ضرورت ایجاد آنها امروز انکارناپذیر است.

چارچوب بانکداری اسلامی

نظام بانکداری ایران از سال ۱۳۶۲ با توجه به اینکه قانون جدید بیشتر ناظر بر حذف ربا از سیستم بانکی است؛ «بانکداری بدون ربا» نامگذاری شد، اما در بانکداری اسلامی علاوه بر حذف ربا از سیستم بانکی و انجام قراردادها بر اساس عقود اسلامی روی موازین دیگر اسلام هم تاکید می‌شود.

بانکداری اسلامی ممکن است واژه‌های آشنا به ذهن باشد، ولی واقعیت این است که مفهوم، حدود و الزامات آن به طور دقیق تبیین نگشته است. از زمانی که بانک و بانکداری در کشورهای مختلف و به ویژه کشورهای اسلامی شکل و رونق گرفت، ایرادات اساسی بر نظام بانکداری از نظر شرعی وجود داشت و همواره علمای مسلمان بر لزوم رفع این ایرادات اتفاق نظر داشتند. {۱۳}

بانک اسلامی موسسه‌ای پولی و مالی است که سعی دارد با استفاده از عقود اسلامی و قراردادهای مورد رضایت اسلام، معاملات مورد انتظار از بانک را ارایه دهد، و در عین حال، جنبه‌هایی مانند عدالت و اخلاق اسلامی را نیز مورد توجه قرار دهد. به تعبیر دیگر، توزیع عادلانه تسهیلات بانکی بین بخش‌ها و اقشار مختلف جامعه، تعیین عادلانه نرخ‌های سود و رعایت اخلاق اسلامی از ویژگی‌های بارز بانکداری اسلامی است.

با وجود همه تفاسیر موجود و شناسایی نارسایی‌ها، تنظیم قانون عملیات بانکی بدون ربای ایران، در زمانی انجام گرفت که این نوع از بانکداری، چه در عرصه نظری و چه در عرصه عملی، دوره طفولیت خود را می‌گذراند و در خیلی از ابعاد

بانکداری به‌ویژه در مباحث بانک مرکزی و سیاست‌های پولی و ابزارهای آن، کار تحقیقی زیادی صورت نگرفته بود، در نتیجه طراحان قانون عملیات بانکی بدون ربا، از باب احتیاط برخی از ابزارهای مشروع، چون تغییر در نرخ سپرده قانونی، تغییر در نرخ تنزیل مجدد و عملیات بازار باز (از طریق ابزارهای مالی اسلامی) را کنار گذاشته و به ابزارهایی روی آوردند که اولاً از جهت مفهوم ابهام داشته و ثانیاً کارایی لازم را نیز ندارند. این در حالی است که در سایه مطالعات جدید بانکداری و مالیه اسلامی می‌توان از ابزارهای بیشتر و کاراتری استفاده کرد که ضرورت ایجاد آن‌ها امروز انکارناپذیر است. {۱۰}

فعالیت‌های مالی در کشور

امروزه مؤسسات اعتباری بانکی و غیربانکی مختلف با نام‌های گوناگون در کشور تأسیس شده‌اند که از یک طرف معاملات شبیه بانک‌ها دارند و از طرف دیگر به نام بانک شناخته نمی‌شوند، در نتیجه از جهت شمول قانون، محل اختلاف هستند. مانند مؤسسات مالی اعتباری، تعاونی‌های اعتبار، شرکت‌های لیزینگ، صندوق‌های قرض‌الحسنه و امثال آن‌ها که از یک طرف با طراحی انواع ابزارهای بانکی اقدام به تجهیز منابع پولی می‌کنند و از طرف دیگر، به شیوه‌های گوناگون به تخصیص آن منابع می‌پردازند.

روشن است که این نوع مؤسسات اعتباری گرچه در ابتدای کار، به دلیل حجم کم فعالیت‌هایشان نگران‌کننده نیستند، اما با گسترش دامنه فعالیت‌شان، به‌ویژه زمانی که بتوانند از طریق خلق پول روی حجم نقدینگی تأثیر گذارند بسیار خطرآفرین خواهند بود؛ همچنین متأثر شدن قانون از شرایط اقتصادی اول انقلاب، به‌ویژه از نگرش دولتی بودن بانک‌ها که براساس قانون، فعالیت آن‌ها در جهت تحقق اهداف و سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دولت جمهوری اسلامی، با ابزارهای پولی و اعتباری، به‌عنوان یکی از اهداف پنج‌گانه نظام بانکی مطرح شده است که با تغییر شرایط اقتصادی کشور به‌ویژه تفسیر جدید اصل ۴۴ قانون اساسی، بازنگری قانون عملیات بانکی بدون ربا ضرورت داشته و دیدگاه سابق نسبت به صنعت بانکداری اصلاح شده و زمینه برای فعالیت همه مؤسسات اعتباری بانکی و غیربانکی دولتی و خصوصی فراهم شود، بر این اساس قانون باید به‌گونه‌ای طراحی شود تا بتواند هر بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی با هر ماهیت و سلیقه‌ای را پوشش دهد، البته راهکار لازم جهت نظارت و کنترل بانک مرکزی برای جلوگیری از اجرای الگوهای ضعیف و غیر اصولی نیز دیده شود. یک نظام بانکی کامل باید با طراحی انواع سپرده‌ها و تسهیلات توان جذب وجوه مازاد همه سپرده‌گذاران را داشته باشد، چون مطالعات نشان می‌دهد اهداف، انگیزه‌ها و روحیات سپرده‌گذاران در جوامع اسلامی متفاوت است. (دکتر سیدعباس موسویان)

ساختار تعیین نرخ سود

یکی از موضوع‌های چالش برانگیز سال‌های اخیر بخش پول و بانکداری کشور، موضوع تعیین نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات بانک‌ها و دیگر موسسه‌های اعتباری بوده است. تعیین نرخ سود و کیفیت تصمیم‌گیری ونحوه ابلاغ آن، آثار متعدد فقهی، حقوقی و اقتصادی بر جای می‌گذارد، و پیش از همه، ثبات اقتصادی و ثبات تصمیم‌گیری در بخش اقتصادی کشور را زیر سوال می‌برد.

پژوهش‌های نظری و تجربی نشان می‌دهد که نرخ‌های سود بانکی چه در طرف سپرده‌ها و چه در طرف تسهیلات در یک بازار آزاد اقتصادی نتیجه تعادلی، میل نهایی به پس‌انداز و ارزش افزوده سرمایه در بخش واقعی اقتصاد است و تغییر نرخ‌های سود بانکی، روی حجم سپرده‌ها، ترکیب انواع سپرده‌ها، سرمایه‌گذاری و نرخ تورم تاثیر می‌گذارد. بنابراین هر نوع تغییری باید با رعایت دقیق کارشناس اقتصادی و تشخیص جایگاه هر یک از متغیرهای کلان و میزان حساسیت آنها در ارتباط با تغییرات نرخ سود بانکی باشد

در حال حاضر با اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا و معرفی عقود با بازدهی ثابت و مشارکتی، ضوابط تعیین سود و یا نرخ بازده مورد انتظار ناشی از تسهیلات اعطایی بانکها و حداقل و حداکثر سود و یا بازده مورد انتظار بر طبق ماده (۲) آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا بر عهده شورای پول و اعتبار می‌باشد. همچنین بر طبق ماده (۳) آیین‌نامه فصل چهارم قانون مذکور بانک مرکزی می‌تواند در تعیین حداقل نرخ سود (بازده) احتمالی برای انتخاب طرح‌های سرمایه‌گذاری و یا مشارکت و نیز تعیین حداقل و یا حداقل سود مورد انتظار و یا نرخ بازده احتمالی برای سایر انواع تسهیلات اعطایی بانکی دخالت نماید.

بر این اساس بانک مرکزی طی دوره‌های قبل از سال ۱۳۹۱ نرخ سود علی‌الحساب سرمایه‌گذاری برای سپرده‌های کوتاه مدت و بلند مدت (یک تا پنج ساله) را تعیین می‌نمود. جدول شماره یک، نشانگر سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری و مقایسه آن با نرخ تورم در همان سال می‌باشد.

جدول شماره یک - نرخ و سود اسمی و واقعی در دوره ۱۳۸۰ - ۱۳۹۰^۳

سال	نرخ سود پرداختی حسابهای کوتاه مدت	نرخ سود پرداختی به سپرده های یک ساله	نرخ سود پرداختی به سپرده های ۵ ساله	نرخ تورم سالانه	نرخ واقعی سپرده های کوتاه مدت	نرخ واقعی سپرده های یک ساله	نرخ واقعی سپرده های ۵ ساله
1390	6%	12.5%	15.0%	21.5%	-15.5%	-9.0%	-6.5%
1389	6%	14.0%	17.0%	12.4%	-6.4%	1.6%	4.6%
1388	9%	14.5%	17.5%	10.8%	-1.8%	3.7%	6.7%
1387	9%	17.3%	19.0%	25.4%	-16.4%	-8.2%	-6.4%
1386	7%	16.0%	16.0%	18.4%	-11.4%	-2.4%	-2.4%
1385	7%	16.0%	16.0%	11.9%	-4.9%	4.1%	4.1%
1384	7%	13.0%	17.0%	10.4%	-3.4%	2.6%	6.6%
1383	7%	13.0%	17.0%	15.2%	-8.2%	-2.2%	1.8%
1382	7%	13.0%	17.0%	15.6%	-8.6%	-2.6%	1.4%
1381	7%	13.0%	17.0%	15.8%	-8.8%	-2.8%	1.2%
1380	7%	13.0%	17.0%	11.4%	-4.4%	1.6%	5.6%

همانگونه که مشاهده می گردد نرخ تورم در بسیاری از سالها همواره بیش از سود سپرده های سرمایه گذاری بوده و به این ترتیب سپرده گذاران عملاً در نتیجه سپرده گذاری نزد بانکها متضرر شده اند و قدرت خرید سپرده های خود را از دست داده اند. ظاهراً نرخ های سود بر اساس رابطه زیر تعیین گردیده اند:

$$\text{نرخ سود} = \text{نرخ سود مورد انتظار بانک از تسهیلات} - (\text{کارمزد} + \text{هزینه های ریسک} + \text{سود بانک})$$

توضیح اینکه فرض بر این است که در بانکداری بدون ربا رابطه فوق بین نرخ سود سپرده ها و تسهیلات پس از تعیین سود قطعی بانک برقرار باشد. لذا نرخهای سود سپرده ها بر اساس نرخهای شاخص مرتبط که مهم ترین آنها تورم است تعیین می شود. اما در مقابل می بایست نرخ تسهیلات اعطایی را نیز محاسبه نمود، بر این اساس:

$$\text{نرخ سود مورد انتظار تسهیلات} = \text{نرخ کارمزد و سود} + \text{نرخ ریسک} + \text{نرخ سود سپرده}$$

در بین عوامل فوق محاسبه نرخ ریسک از پیچیدگی خاصی برخوردار است و عوامل متعدد و متغیری در تعیین آن موثرند و اثر تعیین کننده ای در تعیین نرخ تسهیلات دارد. اعمال سیاستهای پولی و نحوه نظارت بر عملیات سیستم بانکی کشور ما بگونه ای است که پوشش ریسک از طریق تغییرات نرخ سود عملاً ممکن نیست، در واقع شورای پول و اعتبار بمنظور تحقق اهداف کلان اقتصادی نرخ سود تسهیلات بانکی را به نسبتی که حمایت از فعالیتهای اقتصادی هر

^۳ مرکز آمار ایران و بانک مرکزی ج.ا.

یک از بخشهای اقتصادی ایجاب می کند، تعیین می نماید؛ همچنین این شورا نوسانات نرخ سود به نرخ قطعی تعیین شده را محدود می نماید و این عوامل سبب عدم پوشش ریسک پذیرفته شده از طریق نوسانات نرخ سود توسط بانکها می گردد.

نگاهی به بازار غیر رسمی پول، عدم تناسب نرخ تسهیلات بانکها با نرخ سود مورد انتظار بازار را ملموس تر می سازد، بازار غیر رسمی پول و سرمایه ایران با وجود گستردگی اش از انسجام خاصی برخوردار نیست و نرخ سود حاکم بر آن از نوسانات زیادی برخوردار است. با توجه به شاخصهای اقتصادی، نقطه نظرات گسترده ای در خصوص تغییر نرخ سود بانکها مطرح گردیده که آنها را میتوان در دو گروه عمده موافقان افزایش نرخ سود و طرفداران کاهش نرخ سود تقسیم کرد. {۶}

از دیدگاه آموزه های اسلامی بهترین گزینه برای تعیین قیمت در وضعیت رقابت سالم و در چارچوب شریعت، آزادسازی قیمت ها و پیروی از قیمت بازار و عرضه و تقاضا است. {۸}

مشکلات و نارسائی های فعلی بانکداری در ایران:

تجربه بیش از سه دهه اجرای بانکداری بدون ربا در ایران نشان می دهد که این الگو گرچه توانسته خلا حاصل از حذف ربا را تا حدودی پر کند لیکن در عمل با چالشهایی همراه است، قانون فعلی بانکداری بدون ربا، افزون بر این که برخی از این نیازها را جواب نمی دهد یا کامل جواب نمی دهد، با برخی نارسائی های فنی و شرعی نیز مواجه است. یکی از اشکالات و نارسائی های عمده قانون عملیات بانکی بدون ربا، عدم ارائه تعریفی روشن و کاربردی از نظام بانکی و تبیین قلمرو شمول قانون است، همیشه یک قانون مناسب بایستی از جهت قلمرو شمول قانون روشن و گویا باشد، اما این ویژگی در قانون فعلی رعایت نشده است. در ادامه برخی از مهمترین ایرادات مطرح در الگوی بانکداری بدون ربا عنوان می گردد:

۱- تعدد و تنوع عقود: به کارگیری ۱۲ نوع قرارداد، با ماهیت های متفاوت غیرانتفایی، مبادله ای با سود معین، مشارکتی با سود متغییر و سرمایه گذاری مستقیم، موجب می شود که فرایند آموزش کارکنان و مشتریان بانک ها، پیچیده طولانی و پرهزینه شود، این در حالی است که تجربه بانک های بدون ربا نشان می دهد که با حداکثر پنج یا شش نوع قرارداد هم می توان تمام نیازهای مشتریان را جواب داد.

۲- صوری شدن معاملات: گرچه صوری شدن معاملات در بانک های بدون ربا علل و عوامل مختلف دارد، لیکن یکی از عوامل مهم آن آموزش ناکافی کارگزاران بانک و عدم تفهیم مناسب مشتریان است، تعدد بیش از حد عقود و پیچیده و پرهزینه شدن فرایند آموزش موجب می شود که کارگزاران بانک اطلاعات کافی و لازم پیرامون کاربرد صحیح عقود نداشته باشند و در نتیجه نتوانند مشتری را متناسب با نیاز واقعی راهنمایی و تفهیم کنند و این وضع باعث می شود که خیلی از قراردادهای صوری و غیر واقعی باشند.

۳- عدم تناسب برخی از عقود با ماهیت بانکها: الگوی فعلی بانکداری بدون ربای ایران فرقی بین بانک‌های تجاری که به طور معمول در فعالیت‌های کوتاه مدت تا میان مدت فعالیت می‌کنند با بانک‌های تخصصی سرمایه‌گذاری که به طور معمول در فعالیت‌های میان مدت تا بلند مدت فعالیت می‌کنند نگذاشته است و تمام عقود برای تمام بانک‌ها اعم از تجاری و تخصصی قابلیت اجرا دارند.

۴- هزینه‌های بالای اجرای صحیح برخی از عقود در بانکها: عقود مشارکتی، به ویژه مشارکت مدنی و مضاربه، همینطور سرمایه‌گذاری مستقیم احتیاج به ساختار و نیروی انسانی مناسب دارند تا بانک با مطالعه دقیق طرح‌ها از توجیه اقتصادی آنها مطلع شود و در مراحل اجرا و بهره‌برداری نیز با نظارت و کنترل موثرتر توسط کارشناسان شایسته، بتواند از حقوق بانک و سپرده‌گذاران دفاع کند. این در حالی است که بانک‌های تجاری که در همه بخش‌های اقتصادی فعالیت می‌کنند ساختار و نیروی انسانی متخصص و مناسب برای این کار را ندارند و اگر بخواهند در مرحله‌های مختلف فعالیت کنند، هزینه عملیاتی‌شان به شدت بالا می‌رود. این در حالی است که این بانک‌ها می‌توانند با تمرکز بر روی عقود مبادله‌ای همه نیازهای مورد انتظار از بانک تجاری را پاسخ دهند.

۵- عدم انطباق ماهیت سپرده‌ها با اهداف و سلیقه سپرده‌گذاران: یک نظام بانکی جامع باید با طراحی انواع سپرده‌ها، توان جذب وجوه مازاد تمام سپرده‌گذاران را داشته باشد. مطالعه اهداف، انگیزه‌ها و روحیات سپرده‌گذاران در جوامع اسلامی نشان می‌دهد که حداقل با انواع سپرده‌گذاران زیر مواجه هستیم:

الف) کسانی که برای استفاده از خدمات حساب جاری اقدام به سپرده‌گذاری می‌کنند.

ب) کسانی که برای مشارکت در ثواب اعطای قرض الحسنه اقدام به سپرده‌گذاری می‌کنند.

پ) کسانی که به قصد پس انداز سپرده‌گذاری می‌کنند و در عین حال می‌خواهند سودی هم دریافت کنند.

ت) کسانی که برای کسب سود معین و ثابت سپرده‌گذاری می‌کنند.

ث) کسانی که برای رسیدن به سود انتظاری بالاتر سپرده‌گذاری می‌کنند و آماده پذیرش ریسک هم هستند.

الگوی فعلی بانکداری بدون ربا، تنها برای گروه‌های اول و دوم و تا حدودی برای گروه آخر جواب مناسب دارد، ولی نسبت به گروه‌های سوم و چهارم روشی را معرفی نمی‌کند. این در حالی است که در الگوی جدید نشان داده می‌شود که با استفاده از معاملات شرعی برای این دو گروه نیز می‌توان سپرده مناسب طراحی کرد.

۶- عدم تناسب برخی از عقود با مقاصد متقاضیان: مطالعه قراردادهای مشارکت مدنی و مضاربه بانک‌های تجاری نشان می‌دهد که در غالب این موارد، نه بانک و نه متقاضی تسهیلات در صدد مشارکت یا مضاربه واقعی نیستند. در اکثر این موارد به ظاهر قرارداد مشارکت یا مضاربه منعقد می‌گردد، لیکن در عمل هیچ یک از طرفین ملتزم به لوازم آن نیستند.

۷- عدم تعادل نرخ سود سپرده و تسهیلات: این واقعیت را باید به خاطر داشته باشیم، تا وقتی که نرخ بهره (سود) بانکی از نرخ بهره بازار کمتر است، میل وافری برای دریافت تسهیلات از بازار رسمی پول (شبکه بانکی) و سرمایه گذاری آن در بازار غیر رسمی وجود دارد، از زاویه دیگری نیز می‌توان به این موضوع نگریست: در صورتی که فاصله نرخ تورم انتظاری از نرخ بهره بانکی قابل توجه باشد، تقاضا برای دریافت تسهیلات بانکی بسیار پر قدرت ظاهر خواهد شد.

در حال حاضر دیدگاه بخشی از آحاد جامعه این است که دسترسی به تسهیلات کلان بانکی، مختص قشر خاصی از جامعه است که از ارتباطات خاصی برخوردارند، یا قادرند برای دریافت تسهیلات از روش‌های غیر رسمی هزینه نمایند، این طرز فکر با فرض اینکه نادرست نیز باشد، نیازمند اصلاح است که اقتناع افکار عمومی تنها با شفاف سازی مراحل پرداخت تسهیلات میسر خواهد شد.

۸- درآمد بانکها مورد نقد است: درعین اینکه بانک‌ها وکیل سپرده‌گذاران هستند و طبق قرارداد موجود، صرفاً در این عملیات، باید حق الوکاله از سپرده‌گذار دریافت کنند و سود دریافتی از گیرنده تسهیلات، متعلق به سپرده‌گذار است، بانک‌ها سود دریافتی از گیرندگان تسهیلات را به عنوان درآمد بانک ثبت می‌کنند. با وجود عقد وکالت بین بانک و سپرده‌گذار، سود پرداختی به سپرده‌گذاران به عنوان رد امانت به سپرده‌گذار درج نمی‌شود و به عنوان «هزینه» ثبت می‌شود. در حالی که بانک امانتدار سپرده‌گذاران است و باید وجوه حاصله از گیرندگان تسهیلات سرمایه‌گذاری را به عنوان منابع و وجوه جمع‌آوری شده متعلق به موکلین خود منظور کند و آن را به موکلین خود منتقل کند و صرفاً حق الوکاله را به عنوان درآمد بانک ثبت کند. ^۴ {۶}

بانکداری در ایران از دیدگاه فقهی

بانکداری فعلی ایران متناسب با ماهیت بانکداری واقعی نیست زیرا از لحاظ اقتصادی توجیه لازم را ندارد و در ضمن مشکل شرعی نیز دارد. کمترین رجوع به کتب فقهی و بخصوص آیات قرآن کریم نشان می‌دهد که، هر گونه شرط زیاده دریافت بر قرض ربا شمرده می‌شود. بنابراین نمیتوان گفت ربای محرم در اسلام به نرخهای بهره زیاد اختصاص دارد و نرخ بهره کم ربا نیست (کاشانی، ۱۳۷۶: ۹۵) بعبارتی معاملات پولی و بانکی در کشورهای اسلامی نمی‌تواند مطابق با قوانین متعارف بانکداری دنیا که بطور عمده بر اساس قرض ربوی است باشد.

فقههای بزرگوار اسلام بحث قیمت‌گذاری را در ضمن مساله احتکار و تبانی برای گران‌فروشی بحث می‌کنند و این بدان معناست که اصل اولی از دیدگاه فقه اسلامی اصل آزادی افراد و بازار در تعیین قیمت کالاها و خدمات است و تنها در شرایط خاص چون احتکار و انحصار و تبانی برای گران‌فروشی بحث اختیار حاکم اسلامی برای قیمت‌گذاری مطرح می‌شود.

^۴ طهماسب مظاهری نقل از: شبکه اطلاع‌رسانی بانک و بیمه (بینا)

اکثر فقهای اسلام اعم از شیعه و اهل سنت با استناد به روایات وارده از معصومین (ع)، حتی در شرایط خاص، چون احتکار و تبانی، قائل به ممنوعیت قیمت‌گذاری از سوی حاکم اسلامی هستند و معتقدند مطلقاً باید قیمت توسط بازار تعیین شود. در نقطه مقابل دیدگاه فقهای است که در شرایط خاص، قیمت‌گذاری از سوی حاکم اسلامی را با رعایت ضوابطی مجاز می‌شمارند. پیش از تبیین این دیدگاه‌ها و انتخاب دیدگاه مختار، با روایات این بحث که مستند همه فقها است، آشنا می‌شویم.

شیخ طوسی در مبسوط می‌فرماید: برای امام و نایب وی جایز نیست که بر کالاهای بازاریان قیمت‌گذاری کند. چه آن متاع آذوقه باشد یا غیر آذوقه و چه در زمان گرانی باشد یا ارزانی و خلافی در این مساله نیست. از نبی اکرم (ص) روایت شده است که مردی خدمت ایشان رسیده عرض کرد: بر فروشندگان طعام، نرخ معینی قرار دهید فرمودند: ما دعا- برای گشایش - می‌کنیم، سپس فرد دیگری آمد و عرض کرد: یا رسول الله بر فروشندگان طعام، نرخ مشخصی را مقرر فرمایید؛ فرمودند: این خداوند متعال است که نرخ کالا را بالا یا پایین می‌برد و من امیدوارم خدای را ملاقات کنم در حالی که برای احدی نزد من مظلّم‌ای نباشد. پس با توجه به ثبوت چنین اثری از صاحب شریعت اگر فردی از بازاریان در کم و زیاد نرخ کالا تخلف کرد، کسی حق اعتراض بر وی ندارد. (شیخ طوسی: ج ۲، ص ۱۹۵)

چنانچه ملاحظه می‌گردد در باب توجیه جبران زیان وارده بر افراد بر اثر کاهش ارزش پول از دیدگاه شرعی، از سوی فقهای عظام، نظرات مخالف و موافقی عنوان گردیده است که می‌توان من حیث المجموع راهگشای این مشکل اقتصادی و اجتماعی قرار گیرد. ربا در صدر اسلام با نظام جدید بانکداری مدرن متفاوت است ضمن آنکه بدون وجود بانک نمی‌توان امروز به فعالیت اقتصادی اقدام کرد در واقع نقطه نظرات مطرح در ۳ دسته کلی قرار می‌گیرد:

- گروهی بهره بانکی را مصداق کامل ربا دانسته‌اند و به دنبال ایجاد بانک‌های اسلامی بودند که از ۵۰ سال پیش تئوری‌های آن مطرح شد و در ۳۲ سال پیش در برخی کشورهای اسلامی ایجاد شده است.
- گروه دوم به توجیه این موضوع روی آورده‌اند و آن را نیاز جامعه دانسته‌اند و به عنوان مصلحت و حاجت به حکم ثانوی به آن تن داده‌اند.
- گروه سوم نیز بین ربا و بهره بانکی تفاوت قائل شده‌اند و حکم این دو را متفاوت خوانده‌اند که گروه سوم را می‌توان جزو طراحان بانکداری فعلی کشور دانست.

نظرات مخالف، در عین حال که در بیان موضوع بر احکام و روایات و به اصطلاح «سیره متشرعه» (آیت الله مرعشی شوشتری) تاکید می‌نماید، لکن کمتر به «تبیین» موضوع می‌پردازد و به مقتضیات و مناسبات زمان توجه چندانی معطوف نمی‌دارد. البته مقام و منزلت احکام مورد استناد از این دیدگاه، بر همگان مسلم است لکن گفتنی است که جملگی آنها در عداد «احکام اولیه» تلقی نمی‌شوند و لذا «وحی منزل» به شمار نمی‌روند.

راهکارهای اصلاح نظام بانکداری

از بدو اجرای قانون بانکداری بدون ربا تاکنون، همواره مسایل و مشکلات بسیاری فرا روی نظام بانکی کشور، بوده است. این مشکلات و نقاط ضعف پیش از آن که به اصل و اساس قانون عملیات بانکی بدون ربا برگردد به فقدان تمهیدات، ساز و کارها و بسترهای مناسب که لازمه‌ی اجرای مطلوب هر قانونی است، باز می‌گردد. ایران اولین کشوری است که تمام قوانینش را با بانکداری اسلامی نوشته است و برای تبدیل شدن به الگوی بانک اسلامی باید نسبت به انطباق عملیات بانکی با شرع مقدس اطمینان حاصل شود و به شائبه‌های احتمالی در این باره پاسخ مناسب داده شود. شاید مهم‌ترین تمهید در این راستا، عدم فرهنگ سازی مناسب میان بانک‌ها و مشتریان بوده به طوری که بیش از آن که به فکر حذف ربا و اجرای بانکداری حلال و بر اساس اصول اسلامی باشند، به فکر اجرای عملیات مبتنی بر قانون و حفظ ظاهر معاملات در قالب معاملات اسلامی فارغ از ماهیت و نیت (که مهم‌ترین اصل در همه‌ی اعمال از دیدگاه اسلام است) باشند. بررسی طرح اصلاح نظام بانکی از مدت‌ها پیش شروع شده است در این راستا طرحی تهیه و جهت اجرا به مسوولان منتقل شده است که بر اساس آن، بانکداری بدون ربا به تجاری و سرمایه‌گذاری تقسیم می‌شود و بانک‌های تجاری بر اساس ارزش اقتصادی زمان طراحی شده فعالیت خواهند کرد و بانک‌های سرمایه‌گذاری نیز به معاملات سرمایه‌گذاری خواهند پرداخت و راه حل‌های مختلفی در این زمینه ارائه شده که در ادامه به بررسی چند نمونه از راهکارهای معرفی شده می‌پردازیم:

۱- بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS): حذف ربا به معنی این نیست که فعالیت‌های مالی بانکی متوقف شود بلکه حذف ربا به معنای آن است که صاحبان دارایی مالی همواره بهره ثابتی از منابع مالی خود دریافت نمایند. یعنی عملاً در سود و زیان وام گیرنده شریک باشند، این شراکت در عقود مشارکتی مختلف بانکداری اسلامی مطرح می‌گردد. در این عقود می‌توان وام دهنده را در سود و زیان وام گیرنده شریک ساخت. این سیستم بانکداری تحت عنوان بانکداری مشارکت در سود و زیان طبقه بندی می‌شود که منتج از دکترین حذف ربا در فعالیت‌های بانکی است. مشارکت در سود و زیان بدلیل اینکه بانک‌ها را از یک بنگاه اقتصادی مالی تبدیل به یک واسطه مالی می‌نماید عملاً می‌تواند بازارهای پس‌انداز و سرمایه‌گذاری را با واسطه‌گری بانک به تعادل با ثبات ببرد. از طرف دیگر ریسک‌های ایجاد شده در بازار تسهیلات از طریق این مشارکت به بخش سپرده‌گذاری منتقل شده و وام گیرنده و وام دهنده (سپرده‌گذار) در بازار همگام با هم سود یا زیان می‌برند.

برخلاف نظام بانکداری متعارف که اگر وام گیرنده سود یا زیان کند بطور قطع وام دهنده سود می‌کند، در نظام مشارکت در سود و زیان اگر وام گیرنده سود برد سپرده‌گذار نیز سود می‌برد و اگر وام گیرنده زیان کند سپرده‌گذار نیز زیان خواهد کرد.

گسترش این شیوه بانکداری بدلیل مدیریت ذاتی ریسک آن عملاً باعث جذب منابع از سرمایه‌گذاران خارجی نیز خواهد شد و چون در فضای مجازی اینترنتی همه عملیات انجام خرید و فروش و نقل و انتقال صورت می‌گیرد لذا مکان معامله از ایران به سرتاسر جهان منتقل خواهد گردید و مسلماً انگیزه تسری این نوع بانکداری در باقی

کشورها نیز پدید خواهد آمد زیرا معضل اساسی در بانکداری متعارف جهان ریسک‌های مالی هستند که بانکها را دچار ورشکستگی نموده‌اند. با این نوع بانکداری می‌توان مشکل قرار گرفتن در بحران‌ها را حل نمود و چون منشاء بیماری بحران شناخته شده است لذا درمان بانکداری مشارکت در سود و زیان اثر شفافبخش در رفع آن خواهد داشت. ولی اجرای واقعی بانکداری مشارکت در سود و زیان هرچند از لحاظ نظری بسیار مد نظر قرار گرفته ولی در عمل پیاده نشده و این موضوع از کاستی‌های اجرائی بانکداری مشارکت در سود و زیان می‌باشد.

۲- **تامین مالی مضاربه (MFS):** طرح مشارکت مالی مضاربه یکی از زیرسیستم‌های طرح تفصیلی مشارکت در سود و زیان PLS است، در این طرح صرف نظر از اینکه بانک دولتی یا خصوصی باشد، اساس تغییر نرخ بهره برای مضاربه، نرخ بازدهی مضاربه در بخش اقتصاد است و بانک بعنوان واسطه وجوه، با دریافت حق العمل و در مقام وکیل یا عامل کارمزد دریافت می‌نماید و در عوض ضمن ارائه خدمات مدیریت سرمایه به سپرده‌گذار، منابع وی را برای مشارکت در فعالیت تجاری مضارب فراهم می‌آورد. تمامی بازدهی ناشی از انجام این فعالیت، بصورت سود یا زیان به صاحبان منابع پولی، یعنی سپرده‌گذار منتقل می‌شود.

۳- **تامین مالی جعاله (JFS):** این طرح نیز یکی از زیر سیستم‌های مشارکت در سود و زیان است. بر این اساس بانک درخواستهای متقاضی منابع مالی (تولید کننده) و همچنین تجهیز کننده منابع مالی (عرضه کننده مواد لازم بعنوان سرمایه در گردش) را از دو بنگاه مختلف دریافت می‌نماید. در این حالت، متقاضی منابع بعنوان فروشنده (تولید کننده) تلقی می‌شود. بانک در این میان اقدام به تامین مالی عرضه کننده بر اساس درخواست خریدار نموده و منابع مالی مورد نیاز تولید کننده را پس از اخذ از خریدار با صدور گواهی آتی بنام خریدار تسهیل می‌نماید. در این روش بانک واسطه مالی است که منابع لازم را از سمت خریداران جمع‌آوری نموده و در اختیار مجری که تولید کننده کالا است قرار می‌دهد. {۲}

جمع بندی و پیشنهادات:

برای رسیدن از بانکداری بدون ربای کنونی به بانکداری اسلامی مسیر طولانی در پیش داریم که باید از تجربه بقیه کشورهای اسلامی نیز استفاده کنیم. بانکداری اسلامی موضوعی بسیار فراتر از بانکداری بدون رباست که باید برای تحقق آن سال‌ها قبل از این تلاش می‌شد، تجربه‌ی بیست و چند ساله‌ی بانکداری بدون ربا در ایران و حتی کشورهای مسلمان در این حوزه می‌تواند تجربه‌ی بسیار خوبی برای تدوین یک قانون مدون باشد، هم‌اکنون نظام بانکی با مشکلات فراوانی مواجه است که برای حل این مشکلات باید با نظام قانونی راهکار و الگوی اقتصادی مشخصی را تعیین کنیم و بر همان مبنا روش و مبنای رفتاری نظام بانکی را تدوین نماییم.

در حال حاضر انتظارات از سیستم بانکی انتظارات مناسب با اقتضات روز جامعه است ولی چارچوب و مبنای رفتاری همان الگوی رفتاری اقتصاد متعارف و بانکداری متعارف است و این دو با یکدیگر به هیچ‌وجه همخوانی ندارند، نظام اسلامی نیز کاملاً به این مسأله واقف است که یک نظام اقتصادی برای پیشبرد اهداف خود به چه مؤلفه‌هایی نیاز دارد،

هم اکنون شرایط خوبی برای بازنگری قانون وجود دارد و شرایط برای به‌روز کردن قانون مهیا است، در این راستا اهداف و انگیزه‌های سپرده‌گذاری مسلمانان به طور کامل توسط پژوهشگاه‌های اقتصادی - اسلامی مورد بررسی و شناسایی قرار گرفته، همچنین بخش نیازهای اقتصادی خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی نیز در حوزه اقتصاد اسلامی به طور کامل شناسایی شده است. یعنی این که هیچ ابهامی از منظر علمی در این حوزه وجود ندارد.

از سویی دیگر باید توجه داشت که اجرایی شدن یک قانون نیازمند فرهنگ سازی مناسب و ایجاد ساز و کارهای لازم است، در غیر این صورت جامعه برای دور زدن قانون، راهکار تراشی می‌کند و چه بسا نظام اجرایی نیز با ظاهر سازی، روند دور شدن از قانون را تشدید کند. امروز سیستم بانکداری کشور با مشکل فاکتورهای صوری و قراردادهای ظاهری روبرو است که نشان از جامعه‌پذیری ضعیف قوانین حکایت دارد که در این زمینه باید تمهیدات لازم اندیشیده شود.

در مجموع، ویژگی‌های اخلاق گرایانه و جامعه محور بانکداری و مالیه اسلامی موجب شده است که فعالیتهای اعتباری و سرمایه گذاری های بانکهای اسلامی در راستای تقویت بخشهای واقعی و سالم اقتصاد شکل بگیرد و از گسترش و حجیم شدن اقتصاد زیر زمینی جلوگیری کند، بدیهی است که با بیشتر شدن فعالیتهای سالم اقتصادی و مالی از احتمال

شکل گیری حباب ها کاسته خواهد شد و اقتصاد با ثبات و سالمی بوجود می آید. {8}

سخن آخر اینکه، دست اندرکاران و سیاستگذاران صنعت بانکداری اسلامی به روشنی می‌دانند که می‌بایست بانکهای اسلامی را به سوی جهانی شدن سوق دهند، چرا که برای ایفای نقش پررنگ تر و تاثیر گذار تر در دنیای پول و سرمایه راهی بجز جهانی شدن و ورود به عرصه های پر خطر کسب سود ندارند، بدین منظور ضروری است تا متفکران و صاحب نظران اقتصاد اسلامی با تحلیل و نقد مبانی حقوقی و نقد نظام بانکداری ایران، در جهت معرفی الگوهای عملی و ارایه راهکارهای اجرایی مناسب برای تثبیت نظام بانکداری بدون ربا در ایران گام بردارند. بانکهای اسلامی می‌بایست زمینه های درآمدی خود را تنوع بخشند بدین منظور ارائه مشاوره سرمایه گذاری، مدیریت دارای و مالیه خرد، زمینه هایی برای حضور متفاوت بانکها در عرصه اقتصادی است.

Requirements Evolution from Interest-Free Banking to Islamic banking

Maryam Vahidi Toorchi ^{1*}, Fereshteh Khaki ²

¹ Department of Management and Accounting , Shahid Beheshti University,
Tehran ,Iran

² Department of Management and Accounting , Islamic Azad University,
Mashad ,Iran

ABSTRACT

The banks with the bulk of the money play a very sensitive and important role in the economy. And due to this critical role, governments attempt to control banks so that use of them as robust leverage in achieving financial goals and plans. In the current system, the activity of most banks even most Muslim countries interest . After the Islamic Revolution, the need for establishing of an Islamic economic system was essential by eliminating interest from the banking system.

The point that the banking system in the cuntry is still in the middle which means the laws of islamic banking adapt with the laws of islamic but because of the theorical aspects and administrative process problems in the sysstem could not bring economic growth .developing products, services,new tools and technologies and Lack of profit investment are important challenges in this field so that made it difficult to compete in the international arena.

This paper reviews the requirements of islamic banking and also to reviews the implemantion of it and exploring the exit strateging which adapt with islamic law.Certainly, discovering the reason of the lack of the full realization of them Could guide future decisions to achieving to islamic economy.

Keywords: *Islamic Banking, Banking law, Legal principles, Economic Growth*

منابع و مأخذ:

- ۱- اسلاموئیان، کریم و ذاکری، مریم (۱۳۸۸)، " تاثیر قانون بانکداری بدون ربا بر تابع تقاضای پول ایران"، فصلنامه علمی - پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال نهم، شماره ۳۵
- ۲- بید آباد، بیژن، (مرداد ۱۳۹۰) " بانکداری مشارکت در سود و زیان و زیر سیستمهای مشارکت مالی مضاربه و مشارکت مالی جعاله"، بانک و اقتصاد، شماره ۱۱۴، ۲۵-۳۷
- ۳- حسن زاده، علی (۱۳۹۰)، " مروری بر تجربیات موفق بانکداری اسلامی در جهان"، تازه های اقتصاد، سال نهم، شماره ۱۳۲
- ۴- حقیقی، واسای و فلیکس پومرانز، عبدل. (۱۳۸۷). بانکداری اسلامی، از ظهور تاکنون، (ترجمه محمد رضا شعبان زاد). بانک و اقتصاد، ۹۲، ۴۱-۳۸.
- ۵- چپرا، عمر و احمد، حبیب (1387) حاکمیت شرکتی در مؤسسات مالی اسلامی
- ۶- زرنندی مقدم، محسن (شهریور ۱۳۹۰) " نقد و نظر درباره بانکداری اسلامی"، بانک و اقتصاد شماره ۱۱۵، ۲۵-۳۷
- ۷- ستاری قهفرخی، مجتبی (۱۳۹۱)، " ماهیت اخلاقی بانکهای اسلامی"، فصل نامه تازه های اقتصاد، شماره ۱۳۶
- ۸- مرکز تحقیقات و پژوهشهای اسلامی، (۱۳۹۰)، " بانکداری اسلامی تهدیدها و فرصت ها"، بانک و اقتصاد، شماره ۱۱۵، ۱۴-۱۸
- ۹- موسویان، سیدعباس (۱۳۸۳)، "تبیین فقهی بانکداری بدون ربا، فصلنامه تخصصی فقه و حقوق"، شماره ۲.
- ۱۰- موسویان، سید عباس (۱۳۸۵)، "الگوی جدید بانکداری بدون ربا"، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی شماره ۲۳
- ۱۱- موسویان، سید عباس (۱۳۸۵)، " مبانی فقهی و حقوقی بانکداری بدون ربا"
- ۱۲- موسویان، سید عباس (۱۳۸۶)، "ابزارهای مالی اسلامی"، قم پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
- ۱۳- موسویان، سید عباس (۱۳۹۰)، "ساز و کار ربوی؛ بانکداری اسلامی از رؤیا تا واقعیت"، رجا نیوز
- ۱۴- موسویان، سید عباس (۱۳۹۲ /۷/۷) سازمان امور اقتصادی و دارایی گروه پژوهش و مطالعات اقتصادی، روزنامه آوای خراسان جنوبی
- 15- Ellinger, E.(2005). *Ellinger's Modern Banking Law*.Oxford:Oxford university press.
- 16- Malaysia's Experiences in the Development of Islamic Finance.(2009). *Practical Seminar: dvantages of Islamic Banking & Insurances Business Modeling Rusia*, from www.muslim.ru/files/1/25.pdf.